

جغرافیا و روابط انسانی، زمستان ۱۴۰۲، دوره ۶، شماره ۳، صص ۲۶۳-۲۴۸

تحلیل رفاه ذهنی کشاورزان در شرایط خشکسالی: مورد مطالعه شهرستان کوهدشت

علی صالح نژاد^۱، معصومه فروزانی^{۲*}، مسعود یزدان پناه^۳، مرضیه کشاورز^۴

۱ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ملائانی، ۶۳۴۱۷-۷۳۶۳۷

۲ دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ملائانی، ۶۳۴۱۷-۷۳۶۳۷

۳ استاد گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ملائانی، ۶۳۴۱۷-۷۳۶۳۷

۴ دانشیار گروه کشاورزی دانشگاه پیام نور تهران

*مسئول مکاتبات، پست الکترونیک: m.forouzani@asnruk.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۸

چکیده

بروز خشکسالی‌های مکرر در نقاط خشک و نیمه‌خشک روستایی، نه تنها خانوارهای کشاورز را با مشکلات اقتصادی و اجتماعی روبرو می‌سازد، بلکه رفاه ذهنی آنان را نیز تحت تاثیر قرار می‌دهد. از این رو، پژوهشی با هدف تحلیل رفاه ذهنی کشاورزان در شرایط خشکسالی با استفاده از روش پیمایش انجام شد. کشاورزان شهرستان کوهدشت (N=۲۳۶۰۰) به عنوان جامعه آماری در نظر گرفته شد و از بین آنها نمونه‌ای به حجم ۳۷۹ نفر به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شد. داده‌ها به کمک پرسشنامه جمع‌آوری شد که روایی صوری آن توسط گروهی از متخصصان موضوعی تأیید گردید. برای سنجش میزان پایایی پرسشنامه نیز، یک مطالعه راهنما انجام شد و میزان آلفا کرونباخ مقیاس‌های سنجش در حد قابل قبولی بدست آمد. یافته‌های پژوهش نشان داد با توجه به این‌که معیشت بیشتر خانوارها بر پایه کشاورزی استوار است، خشکسالی، رفاه ذهنی کشاورزان را تحت تأثیر قرار داده است. بر این اساس، عواطف مثبت و رضایت از زندگی بالاترین رتبه را در سنجش رفاه ذهنی کشاورزان داشته‌اند. از سوی دیگر، میان رفاه ذهنی کشاورزان خرده‌مالک و غیرخرده‌مالک، دیم‌کار و آبی‌کار، سالخورده و غیرسالخورده، کمتر برخوردار و برخوردار تفاوت معنی‌داری وجود داشت. بنحوی که کشاورزان غیرخرده‌مالک، آبی‌کار، مسن و متمول از رفاه ذهنی بیشتری برخوردار بودند. بر اساس یافته‌های پژوهش، توصیه‌هایی برای افزایش رفاه ذهنی کشاورزان در مواجهه با خشکسالی ارائه گردید.

واژگان کلیدی: رفاه ذهنی، کم‌آبی، عواطف مثبت، رضایت از زندگی، کوهدشت

مقدمه

خشکسالی که در زمره پرهزینه‌ترین حوادث دنیا محسوب می‌شود، خسارات اقتصادی فراوانی را بر بخش کشاورزی مناطق خشک و نیمه‌خشک وارد می‌سازد. بنحوی که در این مناطق، بروز خشکسالی و تغییر شرایط محیطی به کاهش قابل ملاحظه تولیدات کشاورزی منجر می‌شود (زارع‌ابیان، ۱۳۹۱). کشور ایران جزء مناطق خشک و نیمه-خشک محسوب می‌شود و وضعیت مناسبی از لحاظ تأمین آب ندارد. خشکسالی گسترده بهار ۱۴۰۰ در ایران، نمادی از تغییر شرایط اقلیمی در کشور است که چالش‌های پیچیده‌ای را در خصوص تأمین آب بسیاری از مناطق کشور ایجاد کرده است (زرین و داداشی رودباری، ۱۴۰۰). در حال حاضر به دلیل کمبود آب، نزدیک به ۳۱/۵ میلیون هکتار از زمین‌های زراعی در ایران کشت نمی‌شود (عیدی و همکاران، ۱۳۹۹). وقوع خشکسالی‌های شدید و گسترده کنونی نه تنها بخش کشاورزی را دستخوش تغییر ساخته، بلکه امنیت غذا و معیشت بسیاری از خانواده‌های کشاورزان و جوامع روستایی را نیز به مخاطره انداخته است (کشاورز، ۱۳۹۹). از آنجا که معیشت خانوارهای روستایی به شدت از شرایط آب و هوایی تأثیر می‌پذیرد، وقوع خشکسالی در این جوامع به خسارت‌های متعدد اقتصادی و اجتماعی به ویژه برای کشاورزان می‌انجامد (Keshavarz et al., 2017). کشور ایران در طول ده سال خشکسالی‌های اخیر، حدود ۴/۲ میلیارد دلار در بخش کشاورزی، متضرر گردیده است که موجب کاهش ۱۲ درصدی در میزان تولید محصولات کشاورزی شده است (دهقانی سرگزی و همکاران، ۱۴۰۰).

به طور کلی اثرات خشکسالی را می‌توان در پنج طبقه تقسیم‌بندی نمود که شامل اثرات اجتماعی (اثرات سوء بر سلامتی مانند ناامیدی، افسردگی، عصبانیت، ناراحتی و دل‌سردی، کاهش مشارکت اجتماعی، کاهش روابط اجتماعی، ایجاد تضادهای اجتماعی مانند مشاجره و درگیری، کاهش اعتبار و مهاجرت)، زراعی (کاهش کمیت و کیفیت تولیدات کشاورزی)، اقتصادی (ناپایداری معیشتی به دلیل کاهش درآمدهای زراعی و باغی، افزایش هزینه‌ها و بیکاری)، زیست‌محیطی (خشک شدن آب‌چاه‌ها، کمبود مستمر آب برای روستاییان و دام‌ها، تأثیر بر کیفیت آب‌ها، بیابان‌زایی، نابودی و حذف برخی گونه‌های گیاهی و درختان) و آینده‌هراسی (تاریک‌پنداری آینده و هراس از جدی بودن بحران) است (بذرافشان و همکاران، ۱۴۰۰؛ افراخته و همکاران، ۱۳۹۴، عادل و همکاران، ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴). هر یک از این اثرات به نوبه خود تأثیرات مهمی بر رفاه و کیفیت زندگی جوامع روستایی به ویژه کشاورزان دارند. از این‌رو، تأمین رفاه و بهبود کیفیت زندگی برای مردم روستایی از مهم‌ترین اهداف برنامه‌های توسعه می-باشد (احمدوند و همکاران، ۱۳۹۱) زیرا، برخورداری از رفاه باعث ایجاد آرامش خاطر در فرد و جامعه و فراهم کردن زمینه مناسب برای تحقق توسعه می‌شود (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰).

رفاه از مباحث مهم نیمه‌ی دوم قرن بیستم می‌باشد که نشان‌دهنده توجه به شأن، انسانیت و همبستگی اجتماعی افراد در جامعه است و برای دستیابی افراد به حد مقبولی از زندگی، تندرستی و غیره به کار می‌رود (برادران و حسین‌پور، ۱۳۹۲). رفاه، قدمتی به اندازه عمر جوامع انسانی دارد. چنانچه در جوامع اولیه نیز به هنگام بروز حوادث

طبیعی نظیر سیل، زلزله، جنگ و بیماری، افراد به کمک یگدیگر می‌شتافتند (ملکی و برادران، ۱۳۹۴). به عبارت ساده‌تر؛ رفاه نوعی حمایت اجتماعی به منظور کمک به افراد نیازمند برای غلبه بر شرایط نامطلوب می‌باشد (وصالی و بساطیان، ۱۳۹۱). برخی دیگر نیز همچون نورمن بری^۱ رفاه را در سطحی متعالی‌تر تعریف کرده است و آن را در مفاهیمی مانند عدالت، برابری، آزادی و حقوق جستجو می‌نماید (نورمن بری به نقل از وصالی و بساطیان، ۱۳۹۱). در این میان، توجه به رفاه ذهنی افراد به علت تأثیر مستقیم آن بر کیفیت زندگی انسان اهمیت ویژه‌ای یافته است (Alexandrova, 2005). افراد دارای رفاه ذهنی بالاتر، در زندگی شادتر بوده و زندگی طولانی‌تر و مؤثرتری را سپری خواهند کرد. همچنین، این افراد از درآمد برخوردار بوده و شهروندان مسئولیت‌پذیرتر و بهتری هستند (سازمان ملل، ۲۰۱۴-۲۰۱۳، به نقل از ملکی و برادران، ۱۳۹۴).

رفاه ذهنی به عنوان یکی از مهم‌ترین موضوعات اجتماعی و از ابعاد رفاه اجتماعی محسوب می‌شود. از آنجا که نیازهای انسان پیوسته در حال گسترش است، توجه به ابعاد عینی رفاه برای نیل به رفاه اجتماعی کافی نمی‌باشد، بلکه توجه به نیازهای ذهنی و روانی و ارضاء آنها نیز از اهمیت بسزایی برخوردار است (بارگاهی و کبیری، ۱۳۹۴). مفهوم رفاه ذهنی به برداشت مثبت و منفی افراد از زندگی خود، مطابق با جنبه روانی- اجتماعی کیفیت زندگی اشاره دارد (Oyanedel *et al.*, 2015) و به معنای شیوه‌های مختلفی است که بر اساس آنها افراد زندگی خود را ارزیابی و تجربه می‌کنند (Tov & Diener, 2013). در واقع رفاه ذهنی به عنوان یک ساختار چند بعدی، شامل سه جزء اصلی رضایت از زندگی، عاطفه مثبت و عاطفه منفی تعریف می‌شود که نشان دهنده وضعیت مداوم سلامت روانی است (Malkina-Pykh, 2014). بنابراین رفاه ذهنی به احساسات، ادراک‌ها، شناخت‌ها و تجارب افراد مربوط می‌باشد و به خویشتن شخص وابستگی دارد (Fitzpatrick, 2001). به عبارت دیگر، رفاه ذهنی شامل تمامی ارزیابی‌های مثبت و منفی مردم در مورد زندگی و ارزیابی‌های بازتابی شناختی همچون رضایت از زندگی، رضایت شغلی، علاقه و تعهدات و همچنین شامل واکنشهای عاطفی در برابر وقایع زندگی همچون شادی یا ناراحتی می‌باشد (تمیزی فر، ۱۳۸۹). در واقع، این مفهوم حالتی از رفاه است که شامل دو عنصر شناخت و دلبستگی می‌باشد (هزار جریبی و صفری، ۱۳۹۱). برخی بر این باورند که رفاه ذهنی از چهار جزء عواطف خوشایند، عواطف ناخوشایند، قضاوت درباره زندگی یا سنجش وضعیت زندگی و رضایت در مورد مسائل زمینه‌ای نظیر ازدواج، سلامتی، اوقات فراغت و غیره تشکیل می‌شود. در این رویکرد، منظور از رفاه ذهنی، خوشحال بودن (رویکرد ارسطویی به شادی) است. درحالی‌که مفاهیمی مثل رضایت و نشاط بیشتر به معنای احساس شادی (رویکرد لذت‌گرایانه) است و در قالب شادی خود را نشان می‌دهد (تمیزی فر، ۱۳۸۹).

در درک مفهوم رفاه ذهنی دو دیدگاه نظری وجود دارد: اول دیدگاه «بالا به پایین» است که عمدتاً تأثیر عوامل زمینه‌ای مانند متغیرهای رضایت از جمله رضایت از درآمد، مسکن یا تعاملات اجتماعی را مورد تجزیه و تحلیل

^۱ - Norman Bery

قرار می‌دهد. دومین دیدگاه «پایین به بالا» نامیده شد که مبتنی بر این ایده است که رفاه ذهنی با ویژگی‌های شخصیتی مانند خلق و خو، شکاف دستیابی به هدف و سازگاری با شرایط موجود تعیین می‌شود (Malkina-Pykh, 2014). اما آنچه مسلم می‌باشد این است که احساسات مثبت، جنبه مهمی از رفاه هستند (Tov & Diener, 2013). از منظری دیگر، شادی و رضایت کشاورزان از اهداف اصلی رفاه در میان جوامع روستایی است (Nielsen *et al.*, 2010). کشاورزان عمده‌ترین تولیدکنندگان مواد غذایی در ایران هستند (Mohammadrezaei *et al.*, 2020). آنجا که وضعیت معیشتی آنها نقش مهمی در آینده کشاورزی دارد و وضعیت نامناسب معیشتی می‌تواند باعث خروج آنان از فعالیت‌های کشاورزی شود (Peel *et al.*, 2016)، توجه به عواملی که می‌تواند موجب رضایتمندی و بهبود معیشت آنها شود، از اهمیت زیادی برخوردار است. نکته مهم آن است که بهبود وضعیت معیشتی کشاورزان به عامل مهمی به نام رفاه ذهنی آنها بستگی دارد (Mohammadrezaei *et al.*, 2020). علی‌رغم اهمیت موضوع طی چند سال اخیر و پس از وقوع خشکسالی‌های مکرر، تاکنون مطالعه جامعی برای شناخت و بررسی رفاه ذهنی کشاورزان در شرایط خشکسالی صورت نگرفته است و شناخت اندکی در این زمینه وجود دارد. این مسأله می‌تواند اثربخشی برنامه‌های مقابله با خشکسالی را به موضوعی چالش برانگیز تبدیل نماید. بنابراین در این مقاله به تحلیل وضعیت رفاه ذهنی کشاورزان در شرایط خشکسالی پرداخته شده است.

در رابطه با بررسی رفاه ذهنی افراد در زمینه‌های مختلف، پژوهش‌های مختلفی انجام شده است که در ادامه به نتایج برخی از آنها که بیشتر به موضوع این تحقیق نزدیک هستند، اشاره می‌شود. قنبری موحد و همکاران (۱۴۰۱) به بررسی رفاه ذهنی جوانان روستایی و تاثیر آن بر ماندگاری در روستا پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنها نشان داد، میزان رفاه ذهنی اکثریت جوانان روستایی پایین بوده و دختران دارای میانگین کمتری در ابعاد عزت نفس، هوش احساسی و هوش اجتماعی بودند. همچنین متغیرهای درآمد، وضعیت اشتغال، دسترسی به خدمات بهداشتی، وضعیت سلامتی، دسترسی به امکانات تفریحی، تحصیلات، همبستگی اجتماعی و فاصله از شهر بر رفاه ذهنی جوانان روستایی مؤثرند و بنابراین رابطه مثبت و معناداری بین رفاه ذهنی جوانان روستایی و تمایل به ماندگاری آنها در روستا وجود دارد.

مروتی و ذکایی (۱۳۹۸) رفاه ذهنی و دلایل موثر بر آن را در دو استان کردستان و سمنان بررسی کردند. یافته‌ها نشان داد که وضعیت رفاه ذهنی در سمنان در سطح کمی پایین تر از متوسط و در کردستان در سطح متوسط است. بر اساس یافته‌ها، هر چند بخشی از وضعیت رفاه ذهنی به رفاه عینی برمی‌گردد اما، دلایل دیگری بر این وضعیت تاثیرگذارند. در این رابطه دین مضمون موثری بر وضعیت رفاه ذهنی بوده که در بین ساکنان سمنان دارای اهمیت بیشتری بوده است. وضعیت قومی، هویت و فرهنگ قومی برای مردم کردستان بسیار مهم تر بوده و بر وضعیت رفاه ذهنی آنان تاثیرگذار بوده است. محیط و فضای اجتماعی بر وضعیت رفاه ذهنی تاثیرگذار می‌باشد که تاثیرگذاری آن در بین کردها بیشتر بوده است. مضمون احساس عدالت نتوانسته تفاوت زیادی را در رفاه ذهنی

ایجاد نماید، زیرا هر دو گروه احساس تبعیض را تجربه می کنند. با این حال، ساکنین کردستان تبعیض قومی بیشتری را تجربه می نمایند و ساکنین استان سمنان در سطح فردی و دستیابی به موقعیت های بالاتر احساس تبعیض را تجربه نموده اند.

نتایج تحقیق برادران و حسین پور (۱۳۹۲) با عنوان رابطه سرمایه اجتماعی و رفاه ذهنی نشان داد که رابطه معناداری بین رفاه ذهنی و سرمایه اجتماعی افراد وجود دارد. بدان مفهوم که افزایش سرمایه اجتماعی منجر به افزایش رفاه ذهنی می شود. همچنین بین سرمایه اجتماعی و شاخص های اعتماد بین شخصی و مشارکت اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد. این در حالی است که میانگین رفاه ذهنی بر اساس متغیرهایی مانند سن، جنس و ... هیچ تفاوتی را نشان نمی دهد. نیلی و بابازاده خراسانی (۱۳۹۱) نیز در تحقیق خود تحت عنوان عوامل موثر بر رفاه ذهنی در ایران به این نتایج رسیدند که با افزایش درآمد، سطح سلامتی و مذهبی بودن، رضایت افراد از زندگی بیشتر می شود. این در حالی است که با افزایش بیکاری، علاوه بر کاهش درآمد، میزان رضایت از زندگی نیز کاهش می یابد. از سوی دیگر، ابوالحسنی (۱۳۹۲) نشان داد که بین شبکه روابط اجتماعی جوانان و رفاه ذهنی، اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی آنها رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد. همچنین بین اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی جوانان و رفاه ذهنی آنها نیز همبستگی وجود دارد (به نقل از بارگاهی و کبیری، ۱۳۹۴).

سازمان ملل (۲۰۱۳-۲۰۱۴) در گزارشی نشان داد که سلامت روانی (رفاه ذهنی) مهم ترین عامل تعیین کننده شاد بودن یا نبودن افراد در سراسر جهان است. از این منظر، کشورهای دانمارک، نروژ، سوئیس، هلند، سوئد، کانادا، فنلاند، ایسلند و استرالیا از جمله شادترین کشورها بوده اند. کشاورز و کرمی (Keshavarz & Karami, 2012) تحقیقی در مورد خشکسالی و شادکامی در مناطق روستایی ایران انجام داده اند. یافته های تحقیق نشان داد که خشکسالی شادکامی روستاییان را به طور معنی داری کاهش داده و متغیرهایی مانند شدت خشکسالی، تاثیر درک شده خشکسالی و فقدان رفاه منجر به کاهش شادی افراد در دوران خشکسالی شده است. با این وجود، میزان شادکامی افراد در دوره خشکسالی بالا بوده است. این محققان بر این باورند که سطح نسبتاً بالای شادکامی در مواجهه با مصائب خشکسالی، تاکتیکی روانی است که افراد برای مقابله با خشکسالی برگزیده اند.

محمد رضایی و همکاران (Mohammadrezaei et al., 2020) در تحقیقی به عنوان گذار از رفاه عینی به ذهنی در ارزیابی کیفیت زندگی کشاورزان: کاربرد رهیافت اپیستمولوژی نوین در بین برنجکاران ایران نشان دادند که درک کشاورزان از رفاه اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی به عنوان ابعاد رفاه عینی، سازه های رفاه ذهنی آنها را از جمله شادی و رضایت از زندگی را به طور معناداری توضیح می دهد. در واقع رضایت و شادی از زندگی می تواند بر ابعاد رفاه عینی تاثیر بگذارد. از سوی دیگر، بریان و همکاران (Bryan et al., 2020) در بررسی اثرات خشکسالی بر سلامت و رفاه، به ارزیابی دیدگاه های چند ذینفع از طریق روایت هایی از مردم بریتانیا پرداختند. روایات ذینفعان نشان می دهد که خشکسالی از طریق کاهش کمیت و کیفیت آب منجر به کاهش بهداشت، امنیت

غذایی، کیفیت هوا، سلامت و رفاه درک شده می‌گردد. همچنین خشکسالی، اثرات بالقوه منفی و مثبت برای سلامت جسمی و روانی دارد.

رحمان و همکاران (Rahman et al., 2022) تحقیقی پیرامون تغییرات آب و هوایی و رفاه ذهنی در میان ساکنان شهری و روستایی اندونزی انجام دادند. نتایج تحقیق نشان داده است که تغییرات آب و هوایی بر ساکنان شهری و روستایی تأثیر متفاوتی می‌گذارد. رفاه ذهنی ساکنان روستایی نسبت به ساکنان مناطق شهری شدیدتر تحت تأثیر تغییرات آب و هوایی قرار گرفته است. همچنین، بررسی دقیق‌تر موضوع نشان داده است که تغییرات آب و هوایی به طور قابل توجهی رفاه ذهنی افراد با پایین‌ترین سطح درآمد ساکنان مناطق روستایی و شهری را کاهش داده است. یافته‌های این تحقیق تأیید می‌کند که ساکنان روستایی، آسیب‌پذیرترین افراد در برابر تأثیرات تغییرات آب و هوایی هستند.

روش پژوهش

تحقیق حاضر با استفاده از روش پیمایش انجام شد. منطقه مورد مطالعه این پژوهش شهرستان کوهدشت می‌باشد. این شهرستان با مساحت ۳۱۳۷ کیلومتر مربع و جمعیتی بالغ بر ۲۲۰ هزار نفر در غرب استان لرستان واقع گردیده و با شهرستان خرم‌آباد از شرق، استان کرمانشاه از غرب، استان ایلام و شهرستان‌های رومشکان و پلدختر از جنوب و جنوب غرب هم‌جوار می‌باشد و دارای آب و هوای معتدل و نیمه‌خشک است. مرکز این شهرستان، شهر کوهدشت است که دارای ۴ بخش مرکزی، درب گنبد، کوهنانی و طرهان و ۹ دهستان می‌باشد. فاصله مرکز شهرستان از تهران ۶۰۰ کیلومتر و از مرکز استان ۹۵ کیلومتر می‌باشد (فرمانداری کوهدشت، ۱۳۹۴). شهرستان کوهدشت طی ده سال اخیر سال اخیر با مشکل کم بارشی و خشکسالی مواجه بوده است زیرا میانگین بارش در بلندمدت در این شهرستان ۴۰۴/۱ میلی‌متر در سال می‌باشد. جدول ۱، آمار بارندگی‌های شهرستان کوهدشت در بازه زمانی ده‌ساله را نشان می‌دهد.

جدول ۱- میزان نزولات جوی در شهرستان کوهدشت †

سال زلزله	۹۲-۱۳۹۱	۹۳-۱۳۹۱	۹۴-۱۳۹۱	۹۵-۱۳۹۱	۹۶-۱۳۹۱	۹۷-۱۳۹۱	۹۸-۱۳۹۱	۹۹-۱۳۹۱	۱۰۰-۱۳۹۱
مجموع	۴۴۴/۱	۲۴۰	۲۴۷	۲۷۱/۶	۳۰۶/۷	۴۶۴	۷۹۱/۴	۴۸۴/۲	۲۵۳/۳

† منبع: اداره هواشناسی شهرستان کوهدشت، ۱۴۰۱

جامعه آماری تحقیق شامل کلیه کشاورزان شهرستان کوهدشت بودند که بر طبق آمار مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان کوهدشت این تعداد ۲۳۶۰۰ نفر می‌باشد که در چهار بخش مرکزی، طرهان، کوهنانی و درب گنبد مشغول

به انجام فعالیت‌های کشاورزی هستند (مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان کوهدشت، ۱۳۹۹). با استفاده از جدول کرجسی و مورگان (Krejcie & Morgan, 1970) نمونه‌ای به حجم ۳۷۹ نفر تعیین شد و کشاورزان مورد مطالعه به روش خوشه‌ای انتخاب شدند. در این راستا ابتدا، شهرستان کوهدشت به چهار بخش تقسیم شد و به صورت تصادفی ۵۰ درصد از بخش‌ها شامل دو بخش مرکزی و طرهان انتخاب گردید. سپس، برای هر دو بخش، روستاهای با تعداد ساکنین بالای ۵۰ نفر انتخاب شدند (بخش مرکزی با تعداد ۳۲ روستا و بخش طرهان با تعداد ۲۰ روستا) و از این تعداد به روش تصادفی ۳۰ درصد از روستاهای هر بخش انتخاب شدند و در مرحله آخر، به نسبت جمعیت کشاورزان هر روستا به کل جمعیت بخش مورد نظر، کشاورزان مورد مطالعه به صورت تصادفی ساده انتخاب شدند. در مجموع اطلاعات مربوط به ۳۷۸ نفر از کشاورزان جمع‌آوری شد. به منظور جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز پژوهش از پرسشنامه استفاده شد. این پرسشنامه از سه بخش اثرات اجتماعی خشکسالی بر زندگی خانواده کشاورز، اثرات اجتماعی خشکسالی بر زندگی سایر کشاورزان و محیط پیرامون و نهایتاً رفاه ذهنی تشکیل شد. بخش اثرات به صورت طیف چندگزینه‌ای (اصلاً، خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد) و بخش رفاه ذهنی با دادن امتیاز از ۰ تا ۱۰ (۰ بدترین حالت و ۱۰ بهترین حالت) سنجیده شدند. روایی صوری پرسشنامه توسط کارشناسان مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان کوهدشت و متخصصان دانشگاهی مورد تایید قرار گرفت. به منظور سنجش میزان پایایی پرسشنامه‌ی طراحی شده، قبل از ورود به مرحله‌ی جمع‌آوری اطلاعات در مقیاس وسیع، از یک مطالعه‌ی پیش‌آزمون استفاده شد و تعداد ۳۰ پرسشنامه در بین کشاورزان ساکن در شهرستان کوهدشت و خارج از نمونه‌ی اصلی مطالعه توزیع گردید. نتایج ضریب آلفای کرونباخ به دست آمده نشان از قابل قبول بودن پایایی پرسشنامه برای انجام تحقیق داشت. به نحوی که ضریب آلفای کرونباخ برای اثرات اجتماعی خشکسالی بر زندگی خانواده کشاورز (۱۸ گویه)، اثرات اجتماعی خشکسالی بر زندگی سایر کشاورزان و محیط پیرامون (۲۴ گویه) و رفاه ذهنی (۳۲ گویه) به ترتیب برابر ۰/۷۹، ۰/۸۵ و ۰/۹۴ به دست آمد.

یافته‌ها و بحث

یافته‌های پژوهش نشان داد که ۹۰/۲ درصد از کشاورزان مورد مطالعه مرد و ۹/۸ درصد زن بودند. میانگین سنی پاسخگویان ۴۵/۲۰ سال با انحراف معیار ۱۶/۲۵ بود. کمترین و بیشترین سطح سواد کشاورزان به ترتیب، بی‌سواد (۱۳۵ نفر) و فوق دیپلم و بالاتر (۳۵ نفر) بود (جدول ۲). از بین پاسخگویان، ۳۵۷ نفر (معادل ۹۴/۴ درصد) ساکن روستا و ۲۱ نفر (معادل ۵/۶ درصد) ساکن شهر بودند. کمترین و بیشترین میزان اراضی کشاورزی به ترتیب ۱ و ۵۰ هکتار بود. بیشترین فراوانی مربوط به کشاورزانی بود که کمتر از ۵ هکتار زمین داشتند (۴۹/۷ درصد) و میانگین مقدار اراضی کشاورزی ۷/۲ هکتار (با انحراف معیار ۵/۹۸) بود. ۳۰۲ نفر از کشاورزان دارای کشت دیم و ۷۶ نفر

دارای کشت آبی بودند (جدول ۲). منبع اصلی آب کشاورزی ۳۴۰ نفر از کشاورزان، بارندگی و ۲۵ نفر آب چاه بوده است.

جدول ۲- توزیع فراوانی ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای پاسخگویان

ویژگی‌های فردی	رده بندی	فراوانی	درصد فراوانی
سن	کمتر از ۳۰ سال	۹۲	۲۴/۳
	۳۰ تا ۶۰	۲۱۵	۵۶/۹
	بالتر از ۶۰	۷۱	۱۸/۸
سطح سواد	بی‌سواد	۱۳۵	۳۵/۷
	ابتدایی	۸۵	۲۲/۵
	راهنمایی و دبیرستان	۱۱۹	۳۱/۵
	فوق دیپلم و بالاتر	۳۵	۹/۳
	بدون پاسخ	۴	۱/۱
میزان درآمد سالانه کشاورز	کمتر از ۱۰	۱۷۸	۴۷/۱
	۱۰ تا ۲۰	۱۱۸	۳۱/۲
	بالتر از ۲۰	۴۲	۱۱/۱
	بدون پاسخ	۴۰	۱۰/۶
میزان درآمد سالانه سایر اعضای خانواده	کمتر از ۱۰	۲۷۳	۷۲/۲
	۱۰ تا ۲۰	۳۴	۹
	بالتر از ۲۰	۱۷	۴/۵
نوع زراعت	بدون پاسخ	۵۴	۱۴/۳
	دیم	۳۰۲	۷۹/۸
	آبی	۷۶	۲۰/۲

میزان رفاه ذهنی کشاورزان در شرایط وقوع خشکسالی

بر مبنای مفهوم‌سازی ارائه شده توسط مالکینا پیخ (Malkina-Pykh, 2014) و تمیزی فر (۱۳۸۹)، رفاه ذهنی در قالب چهار بعد رضایت از زندگی، عواطف مثبت، عواطف منفی و وضعیت زندگی گروه‌بندی شد (جدول ۳). یافته‌های پژوهش نشان داد که عواطف مثبت و منفی به ترتیب بیشترین و کمترین سهم را در رفاه ذهنی کشاورزان داشته‌اند (جدول ۳). همچنین از بعد رضایت از زندگی، برخورداری از سلامت جسمی، رضایتمندی کلی از زندگی و نیز رضایت از وضعیت اشتغال از بالاترین اولویت برخوردار بودند. این در حالی است که برخورداری از درآمد مناسب، دارای پایین‌ترین اولویت بود (جدول ۳). این یافته مویید آن است که کشاورزان سلامت جسمی و روحی خود را بر داشتن زندگی مرفه ترجیح می‌دهند. با توجه به این‌که بر اساس یافته‌های مطالعات مختلف از جمله کشاورز و همکاران (Keshavarz et al., 2013)، خشکسالی نقش بسزایی در کاهش رضایت از زندگی و نیز از

رونق افتادن فعالیت‌های کشاورزی دارد، بنظر می‌رسد تداوم خشکسالی در منطقه می‌تواند رضایتمندی کشاورزان را از زندگی به میزان زیادی کاهش دهد. از سوی دیگر، از میان گویه‌های مرتبط با عواطف مثبت، وظیفه‌شناسی، داشتن اعتقادات عمیق مذهبی و تکریم افراد از بالاترین اولویت برخوردار بوده است. این در حالی است که برخورداری از احساس خوشبختی و موقعیت اجتماعی مناسب، اولویت کمتری داشته است (جدول ۳). این یافته نشانگر نقش پررنگ فرهنگ بر انگاره‌های ذهنی افراد است. بنحوی که افراد ترجیح می‌دهند با ویژگی‌هایی همچون وظیفه‌شناسی، اعتقاد راستین مذهبی و احترام‌گذاری شناخته شوند.

یافته‌های جدول ۳ نشان می‌دهد عواطف منفی نقش چندانی در شکل‌گیری و تأثیرپذیری رفاه ذهنی افراد نداشته‌اند و میزان استرس و فشار و نگرانی افراد کشاورز در سطح متوسط بوده است. از سوی دیگر، در میان گویه‌های مرتبط با وضعیت زندگی، برخورداری از امنیت اجتماعی، کم بودن میزان جرم و جنایت در روستا و نیز مناسب بودن امکانات بهداشتی از بالاترین اولویت برخوردار بوده‌اند. در عین حال، انتظار پاسخگویی از مسئولان و میزان مشارکت در نهادهای اجتماعی، پایین‌ترین اولویت را داشته‌اند (جدول ۳). کشاورزان بر این باورند بودند که سکونت در محیطی امن و برخوردار از امکانات بهداشتی مناسب و نیز عدم مواجهه با تجربه‌های جرم و جنایت در روستا موجب افزایش رفاه ذهنی آنان گردیده است. ضمن این‌که آنان ترجیح می‌دادند با اتکا بر توانمندی‌های فردی بر مشکلات کار و زندگی خود فایز آیند. به همین دلیل نه تنها انتظار آنان از پاسخگویی مسئولان در قبال مصایب ناشی از خشکسالی در سطح متوسط بود، بلکه تمایل اندکی برای مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی داشتند. در مجموع، بررسی میانگین رفاه ذهنی پاسخگویان حاکی از آن است که کشاورزان مورد مطالعه از نظر میزان رفاه ذهنی در سطح متوسط قرار داشتند (جدول ۳). این یافته با نتایج مطالعه برادران و حسین پور (۱۳۹۲)، احمدوند و همکاران (۱۳۹۱) و بیگی و همکاران (۱۳۹۰) مطابقت دارد.

جدول ۳- اولویت‌بندی گویه‌ها و مولفه‌های رفاه ذهنی

رتبه	انحراف معیار	میانگین رتبه‌ای	گویه‌ها	مولفه
۱	۱/۸۶	۷/۳۶	داشتن سلامتی جسمی	رضایت از زندگی
۲	۲/۳۳	۶/۴۵	میزان رضایت کلی از زندگی	
۳	۲/۵۷	۵/۴۲	میزان رضایت از وضعیت اشتغال	
۴	۲/۳۹	۴/۹۷	رضایت از برآورده شدن انتظارات از زندگی	
۵	۲/۴۸	۴/۵۵	داشتن درآمد مناسب	
۲		۵/۷۵	میانگین کلی مولفه	
۱	۱/۷۷	۸/۱۰	میزان وظیفه‌شناس بودن	عواطف مثبت
۲	۱/۸۸	۷/۸۳	داشتن اعتقادات عمیق مذهبی	
۳	۱/۹۹	۷/۳۳	میزان احترام دیگران به شما	
۴	۲/۲۹	۶/۶۰	میزان نگرش مثبت در زندگی	
۵	۲/۰۷	۶/۴۴	میزان خوشحالی در زندگی	
۶	۲/۲۴	۶/۱۹	داشتن آرامش در زندگی	
۷	۲/۴۳	۶/۱۸	خوش‌بین بودن به زندگی و آینده	
۸	۲/۳۴	۶/۱۶	خوشبخت بودن در زندگی	
۹	۲/۲۲	۵/۶۹	داشتن موقعیت اجتماعی مناسب	
۱		۶/۷۲	میانگین کلی مولفه	
۱	۲/۳۱	۳/۴۳	میزان داشتن استرس و فشار	عواطف منفی
۲	۲/۲۸	۳/۲۸	میزان نگرانی در زندگی	
۴		۳/۳۶	میانگین کلی مولفه	
۱	۲/۱۸	۸/۰۴	داشتن امنیت اجتماعی	وضعیت زندگی
۲	۲/۵۵	۶/۸۹	کم بودن میزان جرم و جنایت در روستا	
۳	۱/۹۹	۶/۷۲	میزان مناسب بودن وضعیت بهداشتی	
۴	۲/۲۵	۶/۶۰	میزان اعتماد دیگران	
۵	۲/۹۸	۶/۴۸	میزان اعتماد به نهادهای دولتی مختلف	
۶	۲/۰۸	۶/۴۱	میزان روابط و پیوند خانوادگی با اطرافیان	
۷	۲/۱۵	۶/۳۹	داشتن خانه و مسکن مناسب	
۸	۲/۳۶	۵/۶۳	میزان کمک گرفتن از دیگران برای برطرف کردن نیازهای مادی	
۹	۲/۴۲	۵/۰۱	میزان دستیابی به اهداف خود در زندگی	
۱۰	۲/۷۵	۴/۹۰	میزان حمایت دولت از اqtشار آسیب‌پذیر	
۱۱	۲/۳۴	۴/۷۰	میزان اوقات فراغت	
۱۲	۲/۸۹	۳/۷۵	برخورداری از فرصت مناسب برای پیشرفت	
۱۳	۲/۷۳	۳/۶۹	برخورداری از امنیت اقتصادی یا مالی	
۱۴	۲/۹۹	۳/۳۹	انتظار پاسخگویی از مسئولان	
۱۵	۲/۹۵	۲/۳۱	میزان مشارکت در نهادها و انجمن‌ها	
۳		۵/۳۹	میانگین کلی مولفه	
-		۵/۷۱	رفاه ذهنی	

* دامنه امتیاز گویه‌ها بین ۰ تا ۱۰ می‌باشد.

واکاوی مقایسه‌ای میزان رفاه ذهنی گروه‌های مختلف کشاورزان در شرایط خشکسالی

برای بررسی تفاوت میان رفاه ذهنی کشاورزان آبی‌کار و دیم‌کار از آزمون مقایسه میانگین مستقل استفاده گردید. نتایج نشان داد که میانگین رفاه ذهنی در بین دو دسته کشاورزان دیم‌کار و آبی‌کار دارای تفاوت آماری معنی‌داری در سطح ۰/۰۵ می‌باشد، به گونه‌ای که میانگین رفاه ذهنی کشاورزان آبی‌کار بیشتر از کشاورزان دیم‌کار بوده است (جدول ۴). به عبارت بهتر کشاورزانی که سیستم کشاورزی آنها دارای وابستگی مستقیم به بارندگی است، از میزان رفاه ذهنی کمتری برخوردار بوده‌اند.

جدول ۴- مقایسه میانگین رفاه ذهنی کشاورزان آبی‌کار و دیم‌کار

Sig.	T مقدار	انحراف معیار	میانگین	متغیر رده‌بندی	متغیر وابسته
۰/۰۳۱	۲/۱۹۴	۲/۰۱	۵/۶۱	کشاورزان دیم‌کار	رفاه ذهنی
		۴/۸۴	۵/۹۹	کشاورزان آبی‌کار	

به‌منظور بررسی تفاوت میزان رفاه ذهنی در میان طبقات مختلف کشاورزان از لحاظ سواد، سن، میزان درآمد و زمین از آزمون تحلیل واریانس استفاده شد. نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد که میانگین رفاه ذهنی در بین کشاورزان با سطوح مختلف سواد تفاوت آماری معناداری در سطح ۰/۰۱ دارد. به گونه‌ای که رفاه ذهنی کشاورزان بی‌سواد بیشتر از کشاورزان دارای تحصیلات ابتدایی و متوسطه بود. مقایسه میانگین رفاه ذهنی در میان کشاورزان با رده‌های مختلف سنی نشانگر وجود تفاوت آماری معنی‌دار در سطح ۰/۰۱ است (جدول ۵). آزمون تعقیبی LSD نیز نشان می‌دهد که رفاه ذهنی کشاورزان مسن از دو گروه کشاورزان جوان و میانسال بیشتر است. در حالی که میانگین رفاه ذهنی دو گروه کشاورزان جوان و میانسال تفاوت آماری معناداری با یکدیگر ندارد. این یافته با نتیجه مطالعه نیلی و خراسانی (۱۳۹۱) مطابقت دارد.

از سوی دیگر، مقایسه میانگین رفاه ذهنی در بین کشاورزان با طبقات مختلف درآمد نشان‌دهنده وجود تفاوت آماری معنادار در سطح ۰/۰۱ می‌باشد (جدول ۵). به عبارتی، افرادی که کمتر از ۱۰ میلیون تومان در سال درآمد داشته‌اند، رفاه ذهنی کمتری را نسبت به افراد دارای درآمد بالاتر از ۱۰ میلیون تومان داشته‌اند ولی بین کشاورزان با رده‌های درآمدی سالیانه بین ۱۰ تا ۲۰ میلیون و بالاتر از ۲۰ میلیون تومان از نظر رفاه ذهنی تفاوت آماری معناداری مشاهده نشد. این نتیجه با یافته‌های حاصل از مطالعه نیلی و بابازاده خراسانی (۱۳۹۱) مطابقت دارد. همچنین بر اساس نتایج، افرادی که بیشتر از ۵ هکتار زمین داشتند از میزان رفاه ذهنی بالاتری نسبت به افراد دارای اراضی کشاورزی کمتر از ۵ هکتار برخوردار بودند و این تفاوت در سطح ۰/۰۱ معنادار می‌باشد (جدول ۵). این یافته‌ها نشان می‌دهد که کشاورزان دیم‌کار، جوان، کم‌درآمد و خرده‌مالک، در مقایسه با سایر کشاورزان از رفاه ذهنی کمتری برخوردار بوده‌اند.

جدول ۵- مقایسه میانگین رفاه ذهنی در میان پاسخگویان با سطوح مختلف ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای

متغیر رده بندی	فراوانی	میانگین †	انحراف معیار	مقدار F	Sig.
سطح سواد	بی سواد	۱۳۵	۱۸۳/۶۶ ^a	۴/۲۱۳	۰/۰۰۶
	ابتدایی	۸۵	۱۷۳/۱۹ ^b		
	متوسطه	۱۱۹	۱۶۸/۶۴ ^b		
	فوق دیپلم و بالاتر	۳۵	۱۸۱/۹۷ ^a		
سن (سال)	کمتر از ۳۰	۹۲	۱۷۲/۲۵ ^a	۹/۲۱۷	۰/۰۰۱
	۳۰ تا ۶۰	۲۱۵	۱۷۲/۴۹ ^a		
	بالاتر از ۶۰	۷۱	۱۹۲/۶۹ ^b		
درآمد (میلیون تومان)	کمتر از ۱۰	۲۱۸	۱۶۸/۴۴ ^a	۱۲/۳۴۸	۰/۰۰۱
	۱۰-۲۰	۱۱۸	۱۸۶/۷۱ ^b		
	بالاتر از ۲۰	۴۲	۱۸۷/۲۱ ^b		
میزان زمین (هکتار)	کمتر از ۵	۱۸۸	۱۶۹/۱۸ ^a	۸/۹۰۱	۰/۰۰۱
	۵ تا ۱۰	۱۳۰	۱۷۹/۹۵ ^b		
	بالاتر از ۱۰	۶۰	۱۹۰/۲۴ ^b		

† حروف یکسان نشان‌دهنده نبود تفاوت معنادار آماری و حروف غیر یکسان نشان‌دهنده وجود تفاوت معنادار آماری

نتیجه گیری و پیشنهادها

یافته‌های حاصل از مطالعه نشان داد که رفاه ذهنی کشاورزان در شرایط خشکسالی در سطح متوسط است. با توجه به این که سلامت جسمانی و مولفه‌های روانی تأثیر بسزایی در شکل‌گیری رفاه ذهنی افراد دارند، می‌بایست با ایجاد و پیش‌بینی امکانات تفریحی و ورزشی مناسب و متناسب در روستاها، احساس سرخوردگی، افسردگی و دل‌سردی را در بین مردم روستا به خصوص جوانان کاهش داد. از سوی دیگر، پایین بودن میزان رفاه ذهنی در میان کشاورزان جوان و خرده‌مالک می‌تواند زمینه را برای شکل‌گیری مهاجرت‌های زیست‌محیطی ناشی از خشکسالی مساعد سازد. به‌منظور پیشگیری از مهاجرت بی‌رویه به شهرها، افزایش مشارکت اجتماعی و تقویت همبستگی کشاورزان، تأمین و توسعه زیرساخت‌هایی همچون آب، برق، گاز، راه، شبکه بهداشت و... در روستاها ضروری می‌نماید. همچنین متنوع‌سازی فعالیت‌ها با توجه به استعدادهای موجود در هر منطقه، امکان بهره‌برداری از ظرفیت‌ها و کاهش مهاجرت را فراهم می‌نماید و بدین وسیله ضریب ماندگاری جمعیت جوان و فعال در روستا را افزایش می‌دهد. همین امر می‌تواند به افزایش رفاه ذهنی کشاورزان جوان و سایر ساکنان در روستا منجر شود.

نتایج تحقیق حاکی از آن بود که میانگین رفاه ذهنی کشاورزان آبی کار بیشتر از دیم کاران بوده است. به بیان دیگر، خشکسالی و کاهش نزولات جوی، رفاه ذهنی کشاورزان دیم کار را پایین آورده است. در این راستا، معرفی محصولات و ارقام سازگار با شرایط خشکسالی (محصولات با نیاز آبی کمتر و بذور مقاوم به خشکی) و نیز پرداخت یارانه پیشنهاد می‌شود. همچنین تفاوت آماری معناداری بین رفاه ذهنی کشاورزان با سطوح مختلف سواد وجود داشت. به گونه‌ای که رفاه ذهنی کشاورزان بی‌سواد بیشتر از کشاورزان دارای تحصیلات ابتدایی و متوسطه بود. پیشنهاد می‌شود که دولت با در اختیار قرار دادن فناوری‌های نوین از جمله بیوتکنولوژی و روش‌های جدید آبیاری از کشاورزان با تحصیلات بالاتر در تولید محصولات در شرایط خشکسالی حمایت نماید.

از سوی دیگر، رفاه ذهنی کشاورزان با درآمد کمتر از ۱۰ میلیون تومان در سال کمتر از کشاورزان دارای درآمد سالانه بالاتر از ۱۰ میلیون تومان بود. بر این اساس، پیشنهاد می‌گردد تدابیری جهت افزایش درآمد طبقه ضعیف جامعه روستایی اندیشیده شود که از آن جمله می‌توان به گسترش مشاغل غیرزراعی اشاره نمود. با توجه به اینکه بعد از کشاورزی، دامداری به عنوان عمده‌ترین شغل روستاییان شهرستان کوهدشت محسوب می‌شود، توصیه می‌گردد در مواقع خشکسالی، دولت دام‌های مازاد بر ظرفیت مراتع را با قیمت مناسبی از دامداران خریداری نماید و یا با ارائه تسهیلات کم‌بهره، دامداران را برای خرید علوفه یاری کند. همچنین ایجاد صنایع تبدیلی برای فروش محصولات دامی و ثانویه آن‌ها، توسعه خدمات دامپزشکی در منطقه و یا استفاده از دامپزشک‌های سیار می‌تواند به افزایش تاب‌آوری دامداران در برابر خشکسالی کمک نماید. همین‌طور کشاورزان خرده‌مالک از میزان رفاه ذهنی کمتری نسبت به سایر کشاورزان برخوردار بودند. از این رو، جهت تأمین معیشت پایدار خرده‌مالکان و استمرار بخشی به فعالیت آنان در شرایط خشکسالی، ارائه خدمات زیربنایی و نهاده‌های تکنولوژیکی با هدف توسعه و نوسازی اراضی کشاورزی مورد نیاز است. همچنین می‌بایست دسترسی این کشاورزان به فناوری‌های نوین تولید و راهبردهای نوین مدیریت مزرعه افزایش یابد تا بتوانند تأثیرات منفی خشکسالی را بر منابع تولید کاهش داده و سازگاری با خشکسالی را افزایش دهند.

منابع

احمدوند، م.، هدایتی‌نیا، س. و عبداللهی، خ. (۱۳۹۱). بررسی تأثیر رفاه و سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی در مناطق روستایی شهرستان بویراحمد. *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، شماره دوم، ص ۸۹-۱۱۲.

افراخته، ح.، عزیزپور، ف.، طهماسبی، ا. و سلیمانی، ع. (۱۳۹۴). راهبردهای سازگاری روستایی در برابر مخاطرات خشکسالی (مطالعه موردی: روستای پشت‌نگ شهرستان روانسر). *دانش مخاطرات*، دوره ۲، شماره ۳، ص ۳۵۴-۳۴۱.

بارگاهی، ح.، و کبیری، ن. (۱۳۹۴). رفاه ذهنی و تأثیر اعتماد اجتماعی بر آن (مطالعه موردی جوانان ساکن شهر تهران). *فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان*، سال ششم، شماره بیستم، ص ۳۲-۹.

برادران، م و حسین پور، ن. (۱۳۹۲). رابطه سرمایه اجتماعی با رفاه ذهنی کارکنان وزارت رفاه و تامین اجتماعی. فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۱۳، شماره ۴۹، ص ۵۶-۳۵.

بذرافشان، ج.، موسی پور، س.م. و حاتمی، د. (۱۴۰۰). تحلیل اثرات خشکسالی بر اقتصاد روستایی شهرستان باغ ملک (طی دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۸۰). جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۴، شماره ۱، ص ۲۱۹-۲۰۱
بیگی، ع.، فراهانی، م.ت.، محمدخانی، ش.، و محمدی فر، م.ع. (۱۳۹۰). نقش تشخیص کیفیت زندگی و امیدواری در معتادان گمنام و معتادان تحت درمان نگهدارنده متادون. مجله روانشناسی بالینی، دوره ۳، شماره ۳، ص ۷۵-۸۴.

تقوایی، م.، زنگی آبادی، ع.، وارثی، ح.ر. و اکبری، م. (۱۳۹۰). سنجش رفاه در کلانشهر شیراز با استفاده از شاخص های کلارک و تابع رفاه اتکینسن. فصلنامه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۸، ص ۸۷-۶۹. تمیزی فر، ر. (۱۳۸۹). تبیین تغییر ارزش ها و ارتباط آن با رفاه اجتماعی شهروندان تهرانی. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ص ۴۵.

دهقانی سرگزی، ه.، بذرافشان، ا.، و زمانی، ح. (۱۴۰۰). بررسی اثرات خشکسالی هواشناسی-کشاورزی بر عملکرد گندم دیم در ایران با استفاده از شاخص SPEI. نیوار، دوره ۴۵، شماره ۱۱۵-۱۱۴، ص ۲۶-۱۵.

زارع ابیانه، ح. (۱۳۹۱). بررسی نقش عوامل اقلیمی و خشکسالی بر تغییرپذیری عملکرد چهار محصول دیم در مشهد و بیرجند، نشریه دانش آب و خاک، جلد ۲۳، شماره ۱، ص ۵۶-۳۹.

زرین، آ.، و داداشی رودباری، ع. (۱۴۰۰). مدیریت ریسک خشکسالی در شرایط تغییر اقلیم: نقش سیاست های ملی و برنامه مدیریت خشکسالی (DMP). نشریه آب و توسعه پایدار، سال هشتم، شماره ۱، ص ۱۰۷-۱۱۲.

عادل، ب.، مرادی، ح.، و کشاورز، م. (۱۳۹۴). اثرات اجتماعی خشکسالی های کم دوام بر ساکنان جوامع روستایی: مطالعه موردی دهستان دودانگه در شهرستان بهبهان. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۸، شماره ۴، ص ۱۵۱-۱۳۳.

عادل، ب.، مرادی، ح.، کشاورز، م. و امیرنژاد، ح. (۱۳۹۳). خشکسالی و بازتاب های اقتصادی آن در نواحی روستایی مورد: دهستان دودانگه در شهرستان بهبهان. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۳ (پیاپی ۹)، ص ۱۴۸-۱۳۱.

عیدی، ا.، کاظمینه، ف.، و ظریفیان، ش. (۱۳۹۹). شناسایی عوامل موثر بر مدیریت پایدار منابع آب کشاورزی از دیدگاه کشاورزان (مطالعه موردی: گندمکاران روستاهای شهرستان مراغه). نشریه علمی پژوهشی دانش کشاورزی و تولید پایدار، جلد ۳۰، شماره ۴، ص ۳۲۵-۳۱۱.

فاطمی، م.، کرمی، ع. (۱۳۸۹). مطالعه ی موردی واکاوی علل و اثرات خشکسالی. علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، جلد ۶، شماره ۲، ص ۹۶-۷۷.

- قنبری موحد، ر.، رحیمیان، م.، و اسدپوریان، ز. (۱۴۰۱). بررسی رفاه ذهنی جوانان روستایی و تاثیر آن بر ماندگاری در روستا. *مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، دوره ۵۲، شماره ۱، ص ۳۴-۲۱.
- کشاوری، م. (۱۳۹۹). تحلیل وضعیت امنیت غذایی و ضایعات مواد غذایی در خانوارهای روستایی در شرایط خشکسالی (مورد: شهرستان خرامه). *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال ۹، شماره ۴، پیاپی ۳۴، ص ۸۳-۱۰۶.
- مروتی، ن.، و ذکایی، م. س. (۱۳۹۸). بررسی رفاه ذهنی و دلایل موثر بر آن در دو استان کردستان و سمنان. *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، سال ششم، شماره ۱۹، ص ۷۸-۳۱.
- ملکی، ا. و برادران، م. (۱۳۹۴). تحلیل وضعیت رفاه ذهنی در نظام‌های رفاهی با تاکید بر ایران. *فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال پانزدهم، شماره ۵۸، ص ۳۶-۷.
- نیلی، ف. و بابازاده خراسانی، ب. (۱۳۹۱). شناسایی عوامل موثر بر رفاه ذهنی در ایران. *پژوهش‌های پولی بانکی*، سال ششم، شماره ۱۴، ص ۴۸-۲۷.
- وصالی، س.، و بساطیان، م. (۱۳۹۱). بررسی جایگاه دولت فعال در ایران در باب تطبیق تابع رفاه دولتی با تابع رفاه اجتماعی. *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، دوره ۴، شماره ۱۱، ص ۹۲-۶۲.
- Alexandrova, A. (2005). Subjective well-being and Kahneman's 'objective happiness'. *Journal of Happiness studies*, 6(3), 301-324.
- Bryan, K., Ward, S., Roberts, L., White, M., Landeg, O., Taylor, T., and McEwen, L. (2020). The health and well-being effects of drought: assessing multi-stakeholder perspectives through narratives from the UK. *Climatic Change Journal*, 163, 2073-2095.
- Fitzpatrick, T. (2001). *Welfare Theory: an introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Keshavarz, M., and Karami, E. (2012). Drought and happiness in rural Iran. *Journal of Soil Science and Environmental Management*, 3(3), 63-73, Doi: 10.5897/JSSEM12.013.
- Keshavarz, M., and Soltani, R. (2021). Assessing rural households' resilience and adaptation strategies to climate variability and change. *Journal of Arid Environments*, 184, 104323. Doi: [10.1016/j.jaridenv.2020.104323](https://doi.org/10.1016/j.jaridenv.2020.104323)
- Keshavarz, M., Maleksaeidi, H., and Karami, E. (2017). Livelihood vulnerability to drought: A case of rural Iran. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 21: 223-230.
- Keshavarz, M., Karami, E., and Vanclay, F. (2013). Social experience of drought in rural Iran. *Land Use Policy*, 30(1), 120-129.
- Malkina-Pykh, I. G. (2014). Predicting and increasing subjective well-being: response function model and rhythmic movement therapy. Paper presented at the 28th Conference of the European Society of Health Psychology "Beyond prevention and intervention: increasing well-being" August 26 - 30, Innsbruck, Austria. DOI: 10.13140/2.1.4118.0968.
- Mohammadrezaei, M., Chizari, M., Sadighi, H., and Mahmoudi, M. (2020). Transition of objective to subjective well-being in evaluation of farmers' quality of life: Utilizing new Epistemological approach among Iranian rice farmers. *Journal of Agricultural Science and Technology*, 22(4), 935-951.

- Nielsen, I., Smyth, R., and Zhai, Q. (2010). Subjective well-Being of China's off-farm migrants. *Journal of Happiness Studies*, 11(3), 315-333.
- Oyanedel, J. C., Vargas, S., Mella, C., and Páez, P. (2015). Validation of the Personal Wellbeing Index (PWI) in vulnerable users of health care services in Santiago, Chile (Abstract). *Rev méd Chile*, 143(9), 1144-1151.
- Peel, D., Berry, H. L., and Schirmer, J. (2016). Farm exit intention and wellbeing: A study of Australian farmers. *Journal of Rural Studies*, 47, 41-51.
- Rahman, M. S., Andriatmoko, N. D., Saeri, M., Subagio, H., Malik, A., Triastono, J., and Oelviani, R. (2022). Climate disasters and subjective well-being among urban and rural residents in Indonesia. *Sustainability Journal*, 14, 3383. doi.org/10.3390/su14063383.
- Tov, W., and Diener, E. (2013). Subjective wellbeing. *The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology* (1st Ed.), Edited by Kenneth D. Keith, John Wiley & Sons Inc.
- Wilhite, D. A., Svoboda, M. D., and Hayes, M. J. (2007). Understanding the complex impacts of drought: a key to enhancing drought mitigation and preparedness. *Water Resources Management*, 21(5), 763-774.
- Zarafshani, K., Maleki, T., and Keshavarz, M. (2020). Assessing the vulnerability of farm families towards drought in Kermanshah Province, Iran. *GeoJournal*, 85, 823-836.